

Apropók elmenni | Bécs mint állomás és átmenet

„Volt apropóm elmenni.

Volt. Elég sok.”¹

2015 decemberétől 2017 áprilisáig különböző módszerekkel vizsgáltam egy fiatal zsidó diákokat tömörítő szervezet mindennapjait. Fő kérdéseim az identitásuk alakulására, a vallási, nemzeti és kulturális hovatartozásuk viszonyára, és az ezekben beálló változásokra irányultak. A csoport, amelynek tagjaival kutatásomat végeztem, Bécsben szerveződik, de kutatásom megkezdésekor az aktív tagok jelentős része nem osztrák állampolgár volt.² Ez a tény és bizonyos következményei – főként a nyelvi és kulturális nehézségek – figyelmemet a migráció vagy mobilitás³ tagok életében betöltött jelentősége felé irányította. Az általam megismert esetekről általánosságban elmondható, hogy a Bécsbe irányuló migrációs vagy mobilitás-jellegű mozgást gondos tervezés előzte meg, amely során az osztrák főváros más, európai városokkal került összevetésre. A döntést legtöbb esetben Bécs „praktikus” előnyei befolyásolták legjelentősebben, egy esetben sem talákoztam olyan érveléssel, amely szerint valamelyik beszélgetőtársam kimondottan Bécsbe vágyódott volna. A kibocsátó országból való elköltözés és a kalandkeresés azonban visszatérő elem volt, a tanulási lehetőség – legyen ez formális oktatás vagy élettapasztalatok gyűjtése – az egyik legfontosabb motivációként jelent meg. Az a speciális feltételegyüttes, amely beszélgetőtársaim identitását alakítja, tehát európai zsidó létmódjuk és Közép-Európa konceptuális helyzete szintén befolyásolta migrációra és mobilitásra vonatkozó döntéseiket. Beszélgetőtársaimnak ugyanis migrációjuk vagy mobilitásuk tervezésekor és kivitelezésekor figyelembe kell venniük (ezt ők vélik így) mind zsidóságukat, mind pedig azokat a kulturális, történelmi és politikai meghatározottságokat, amelyek kibocsátó országukat és a célországot jellemzik.

¹Berlin, 2016.10.28, diktafonos rögzítés. Az írásban idézett összes, S-től származó és másként nem jelölt idézet ebből az interjúból származik.

² Pontos adatokat az anonimitás megőrzése és a csoport szervezeti felépítésének milyensége okán sem adok meg.

³ Jelen tanulmány keretei között nincs lehetőség a jelentéskülönbségek részletes kifejtésére, a tanulmányban említett mozgások mindegyike 2 évnél hosszabb időtartamú tartózkodás. A migráció kifejezést olyan esetekre használom, ahol a kibocsátó országba való visszatérés nem is tervezett, mobilitásnak nevezem azokat a mozgásokat, ahol az egyén legalább tervezi a hazaköltözést. Ugyanakkor beszélgetőtársaim állaspontja tartózkodásuk hosszáról és formájáról a kutatás ideje alatt többször változott.

Módszertan

Mivel a szervezet tagjai egyénileg érkeznek Bécsbe, és a szervezetet is önállóan keresik fel, egyikük migrációs döntésének ismertetése – amely fontos, kiemelendő pontokon hasonlít (és néhol tér el) a többi tag eljárásától – jó megoldás a folyamat bemutatására és elemzésére. Egyik kulcsadatközlőm, S. migrációs döntésének meghozatalát közeli ismerőseként kísértem végig, majd már módszeres kutatás keretében narratív interjúkat készítettem vele (Kovács-Vajda 2002), amelyek során arra kértem, hogy reflektáljon a teljes eseménysorra. A jelen tanulmányban kifejtettek és az értelmezésük tehát az S.-sel migrációja háttéréről készített mélyinterjúk mellett saját megfigyeléseimre is építenek, ezzel árnyalva S. utólagos narratíváját. Ez mindenképpen egy újabb látószöggel járul a tartalomhoz, ugyanakkor megfigyeléseim bevonása odafigyelést igényel, emlékeim – amelyek inkább benyomások, hiszen sem létrejöttük körülményei, sem összegyűjtésük nem volt módszeres – nem homályosíthatják el vagy írhatják felül az adatközlő által elmondottakat. A nehézség feloldására Kapitány és Kapitány a saját kultúra megfigyelésére vonatkozó módszertani megállapításai voltak segítségemre (Kapitány-Kapitány 2008), amennyiben rámutatnak, hogy a bizonyos fokú szubjektivitás elkerülhetetlen; a kutató előzetesen meglévő ismeretei kellő tudatosság mellett pedig gazdagíthatják az értelmezést.

Az eljárással esetlegesen felmerülő torzulásokat másfelől úgy igyekeztem pontosítani, hogy S. véleményét és megjegyzéseit kértem a leírtakról, így tehát aktív, tudatos közreműködő, partner volt kutatásomban (vö. Weiss 1994:65). Az S. által elmondottakat, és az általam megfigyelteteket összevettem a csoport más tagjaitól, saját költözésükről beszélgetéseink során gyűjtött információkkal, a fontos vagy izgalmas eltérésekre a tanulmány több ponton utal. Alapvetően meghatározó információk az írásban idézett S.-ről és G.-ről, hogy mindketten a húszas éveik közepén járó, Budapesten vagy annak vonzáskörzetében felnőtt, magukat zsidóként meghatározó⁴ férfiak, akik kutatásom idején Bécsben éltek. Ilyen módon válaszaik hasonlóságai és különbözőségei jól összevethetők. A további, interjúkban említett és általam személyesen is megismert fiatalokról általánosságban elmondható, hogy mindannyian húszas éveik közepén járnak, Európában nőttek fel és a kutatás idején felsőoktatási hallgatók vagy friss diplomások voltak.

⁴ A körülményes megfogalmazást indokolja, hogy kutatásom során elsősorban beszélgetőtársaim identitására és önmeghatározására fókuszáltam.

Közép-Európa: földrajzi és fogalmi tér

A terepemen megismert fiatalok és ezzel beszélgetőtársaim többsége vagy a közbeszédben Közép-Európának nevezett⁵ régióban született, vagy migrációja során célként fogalmazódott meg számára, hogy ide érkezen (például azért, mert felmenői innen származnak). Európa földrajzi kategorizálása azonban nem fedi le a történetileg kialakult régiókat és az ezekre épült koncepciókat, ezt az általam hivatkozott szócikkek is kiemelik. Kutatásomnak fontos kérdése volt, hogy beszélgetőtársaimnál rákérdezzek arra, hogyan vélekednek a különböző Európa-fogalmakról és felosztásokról.

„Diaszpóra-tudatom abban az értelemben, hogy ez a szó és az, hogy zsidó vagyok összefügghet, nincs. [...] Az a tudatom van, hogy kelet-európai vagyok és itt [Bécsben], a működőképesség kispolgári paradicsomában /unalmában ez gyakran kiütözik.”⁶

A kérdések megfogalmazásakor és válaszok értelmezésekor Szűcs Jenő esszéjére támaszkodtam (Szűcs 1983), az általa használt földrajzi, kulturális és politikai/ideológiai határok ugyanis nagyjából egybeesnek azokkal, amelyekre beszélgetőtársaim még 2016-ban és 2017-ben is hivatkoznak.

„Érdeklődésünk fókuszában természetesen e két – egyik irányban sem abszolút – határvonal közé eső régió áll, melybe Magyarország is tartozik, nem valami tökéletes, de még mindig a legelfogadhatóbb, újabb keletű terminológiai konszenzussal: »Közép-Kelet-Európa.«” (Szűcs 1983:12)

Fontosnak tartom kiemelni, hogy beszélgetőtársaim Nyugat- és Kelet-Európát elsősorban különböző mentalitások, eljárásmodok és sorsok szimbolikus kategóriáiként kezelik, ezt a felfogást jól példázza a következő két interjú-részlet. Az első emellett rámutat, hogy zsidóként ezek a mentalitások, eljárásmodok és az általuk meghatározott sorsok különös keretet kaphatnak.

„-És abban, hogy hova mész, mennyit fog számítani, számítani fog a zsidóságod?

-Hogy érted? Nem fogok izé, nem tudom, Jemenbe költözni. Nem, nem számít. Vagy hogy mi, hogy legyen zsinagóga. Vagy mire gondolsz?

⁵ <https://hu.wikipedia.org/wiki/Közép-Európa>, a Wikipédia forrásnak választását éppen az általános vélekedés kiemelésének szándéka indokolja.

Vö.: https://en.wikipedia.org/wiki/Central_Europe

⁶ írásos üzenetváltás, G.-vel 2017 áprilisában. A további, G.-től származó idézetek szintén ebből a beszélgetésből származnak.

-Amikor elmentél Pestről, akkor ezért ez tematizálva volt, hogy nem egy jó hely és ilyen szempontból sem egy jó hely.

-Hát nem jó, ja ja ja. Nem, nem persze, de hát mi az.

-Hát ezt kérdezem. Pont ez kérdezem.

-Azért nem tudom, most lehet itt mondani, hogy ez a szélsőjobbos Zeitgeist [német, korszellem, közhangulat] mindenhol Európában, de azért nem tudom. Van különbség nyugat-európai országok meg Mo. [Magyarország] között vagy a kelet-európai országok között így habitusban a másság, ahogy más dolgokra reagálnak. Legalábbis most még.⁷ Mit tudom én, X. mondta erre, hogy azért érzi jól magát Angliában, mert ott is utálják a zsidókat, de ott az csak a nyolcadik a listán, vannak pakisztániak, vannak néger⁸, van minden, tulajdonképpen ő ott már jó.”

Illetve

„- De mondom, ez az, amitől félek. Hogy egy új helyre kerülök már egyre idősödve.

- 25 éves vagy.

- De kelet-európai.

- És ez mit jelent?

- Azt, hogy mit tudom én. Már [...] fáj a bal felsőm [a lapockáját fogja] ... azt se tudom, hogy hívják, mert nem volt rendes oktatás, ahol ezt megtanították volna.

- És kelet-európaiként gyorsabban öregszel?

- Gyorsabban, gyorsabban meg is halsz. Hála az ég, legalább abban, az viszonyul hozzá. Az rossz lenne, hogy gyorsabban öregszel, azt' mégsem halsz meg hamarabb.”

Bécs ebben az értelmezési keretben földrajzi közelsége és az uralkodó mentalitás „távolsága” okán volt vonzó migrációs célpont beszélgetőtársam számára.

⁷ A 2016-os osztrák elnökválasztás és a 2017-es parlamenti választások hatásai egy másik elemzés témáját adhatják.

⁸ Érdekesnek tartom, hogy amikor S. olvasta a tanulmányt, megjegyezte: „Ilyet, hogy néger, biztos nem mondtam!” Amikor megjegyeztem, hogy az interjút rögzítettem, tudomásul vette és legyintett. Jegyzet, 2017 november

„Ez egy ilyen úgymond kompromisszum volt, hogy én el akarok menni, de csak annyira megyek messze, amire muszáj. A legközelebb-messze megyek. A legközelebbi olyan városba, ami már nem Magyarországon volt. Így kerültem Bécsbe.”

Nyugat és kelet ilyen elkülönítése alapján Közép-Európát leginkább a két felfogás remélt szintézisének földrajzi és szellemi tereként értelmezik, mivel sem a világ Nyugat-Európával, sem pedig Kelet-Európával azonosított tapasztalatát nem kívánják azok teljességében átvenni.

Közép-Kelet-Európa így leginkább egy olyan (még és már) Kelet-Európa-hoz tartozó – elsősorban szimbolikus és másodlagosan földrajzi – régiót jelent számukra, amely mentalitásában és elvrendszerében próbál közeledni Nyugat-Európa-hoz, azonban a Kelet-Európa-hoz társított lazaságot, kötetlenséget és kiszámíthatatlanságot is hordozza. Ez egyfelől megerősíti Szűcs érvelésének relevanciáját az elemzésben, másfelől jól példázza Szakolczai és szerzőtársai (2017), valamint Grišinas (2017) állításait a régió köztes voltából fakadó billegő, átmeneti mivolt jelenkori, kisebbségekre vonatkozó következményeiről.

Erre a felfogásra, egyszerismind a Béccsel – és ezzel összekapcsoltan, azonban nem teljesen azonosítva –⁹ a „nyugati” felfogással szemben megfogalmazott kifogásokra jó példa a következő részlet, amelyben S. saját migrációja mellett a csoport egy másik, német tagjának mobilitását is említi.

„- Nem tudom, neki megvolt már a saját Bécse, hogy ő Grazban élt két-három évet.

- És ez mit jelent?

- Graz után azért egy Bécs is jobb hely, mint Budapest után vagy nem tudom. Azért ő sem szereti ott [Bécsben] annyira. Ez az osztrák mentalitás, hogy mindenbe belekötünk, nem hagyjuk az embereket, hogy csinálják a saját baromságaikat, ez annyira idegesítő. [...] A legtöbb helyen, amíg nem zavarasz tényleg valakit, addig [...] mindegy, hogy mit csinálsz.”

A részlet érzékelteti, hogy – a következő alfejezetben hosszabban tárgyaltak értelmében – S. migrációjának elsődleges okai nem Budapesttel mint várossal szemben megfogalmazott kifogások voltak. Budapest ebben a felfogásban egy izgalmas és nyitott város, *azonban* – az ezt a passzust megelőző idézetek fényében – egy olyan országban van, amely történelmi, kulturális és jogi helyzete okán kevésbé vonzó. Ez az ellentét

⁹Hiszen Berlin például vonzóbb, lazább, nagyvárosiasabb közegként jelenik meg adatközlőim gondolkodásában.

ismét rámutat a köztesség vagy billegő mivolt jelentőségére, Budapest „kilóg” a környezetéből.

A jelen írásban „Európa” jelentésekor használt fontos kategóriák értelmezésekor Rogers Brubaker elmélete volt még segítségemre. A nemzet fogalmával és ennek implikációival (például nemzettudat és nemzeti szolidaritás, állampolgárságra vonatkozó szabályozások) foglalkozó írás (Brubaker 2006) a Nyugat- és Kelet-Európára jellemző, eltérő etnicitásra vonatkozó modelleket mutatja be. Brubaker tanulmánya szerint az európai társadalmak döntő többségére [„almost all European societies”] jellemző, hogy etnikai összetételük heterogén, a különbség a nyugat-európai modell és a Közép- és Kelet-Európára érvényes helyzet között abban ragadható meg, hogy előbbi esetében migráció során állt elő ez a heterogén összetétel [„immigrant ethnicity”], utóbbi régióban azonban az országhatárok mozgása vezetett etnikailag színes országok létrejöttéhez. Eszerint és összhangban Grišinas (2017) által a Közép-Kelet-Európa jellemzőiről kifejtettekkel, Bécs földrajzi helyzete mellett történelme okán is kötődik mindkét tradícióhoz.

Adatközlőim életét közelről és alapvetően érintik ezek a „nemzethez” kapcsolódó gondolkodás- és eljárásmodok. Ennek megértését segíti és árnyalja, ha Brubaker modelljét a módszertani nacionalizmus társadalomtudományos és bürokratikus következményeire (Wimmer-Glick Schiller 2012) tekintettel, és Pinto tanulmányának az európai zsidóság többszörös lojalitására vonatkozó koncepciójával együtt vizsgáljuk (Pinto 2006). Pinto érve szerint a második világháborút követően az Európában maradt zsidóság számára egyszerre felelősség és lehetőség is újragondolni és újraalkotni kötődéseit a régióhoz és az adott országhoz, ezzel a nemzeti és kulturális identitás(á/ai)hoz.

Apropók

A migrációba vagy mobilitásba való bekapcsolódásra vonatkozó döntés nem értelmezhető a szűkebb és tágabb kibocsátó közegből származó motivációs hatások érintése nélkül. S. esetében a kiinduló szándék maga a migráció volt, tehát az, hogy huzamosabb ideig külföldön telepedjen meg. Döntéséhez hosszú, kamaszkorában kezdődő folyamat vezetett, amelynek a társadalmi (politikai és szociális) komponensei mellett természetesen voltak magánéleti indítékai is.

A következőkben interjúrészletekkel alátámasztva tekintem át ezeket az eltérő, de együttes irányba ható motivációs faktorokat vagy apropókat. A mottót adó részlet kontextusából kiderül, hogy az interjú során S. kezdte használni az apropó szót, továbbá az is, hogy a migrációs érvként – szintén az ő szava - felmerülő elemek közül több a migrációs folyamat fennmaradására is készlet, tehát Bécs elhagyásának mérlegelésekor ugyanúgy merül fel, ahogy az előző – és első – migrációra vonatkozó döntés esetében.

„-Nem az van, hogy nem tudom, van lakásom Bécsben, meg nem tudom én micsoda, vállalatom, meg család, igazából nem sok ind... [elakad, keresi a szavakat] érv szől amellett, nincs semmilyen apropója annak, hogy én ott maradjak, azon kívül, hogy ott vagyok.

-És mi jó apropó, hogy ott maradj valahol?

-Hát, hogyha mondjuk, ha ezek vannak. Ha valami van. Most miért maradjak, érted.

-De Pesten meg volt apropód, hogy ott maradj, nem?

-Nem igazán. Volt apropóm elmenni.”

A szóhasználatot jelzésértékűnek találom tehát, hiszen rámutat, hogy ezek a tényezők narratív elemként is értelmezhetők, azért válhattak tehát S. migrációjának előzetesen érvként közölt és utólagosan visszavetített indokaivá, mert a migrációt indokolni *kell*. Az interjúban tehát azért, mert én rákérdeztem, korábban – ezt az én, S. migrációját közvetlenül megelőző és követő időszakból, tehát 2013 nyaráról és őszeről származó emlékeim is így idézik meg – pedig azért, mert mások sokszor és sűrűn rákérdeztek.

„Nem, figyelj, most annyira érdekes igazából egy új helyen lenni. És ha amúgy sincs semmi olyan dolog, ami miatt érdemes lenne valahol maradnom. Ez már az ilyen rosszban-a-jó'szabadság.”

Ezek a mondatok a mottóban foglaltakat közvetlenül (vagyis egy hosszabb csönd után, de más közbevetés nélkül) követték az interjúban, ezzel erősítve azt az értelmezési lehetőséget, amely szerint S. „egyszerűen” elvagyódott. Beszélgetőtársam tehát (ezt az eddigi, illetve a később idézett részletek is alátámasztják) nem kimondottan Bécsbe vágódott – bár a város egyes előnyei kétségtelenül vonzóak voltak számára –, hanem el akarta hagyni Magyarországot, célállomásként felmerültek Bécs mellett más európai nagyvárosok is. Ez a csoport több tagjára szintén igaz – függetlenül a mozgás migrációs vagy mobilitás-voltától –, illetve az általam megismert történetek jelentős részére jellemző, hogy az utazás elsődleges motivációja az ismert környezet elhagyása, a célállomás kiválasztása csak ezután következik. A migráció és a mobilitás ilyen módon kalandként, tapasztalatszerzésként is megjelenik, ahogy ezt G. alábbi megjegyzése is mutatja:

„Azért mentem el, mert régóta szó volt róla, önmagáért valóan élni kicsit itt [Bécsben].”

A következő indokokról a fentiek értelmében, és S. konkrét esetében elmondható egyfelől, hogy a migráció szociálisan elvárt igazolási folyamatához is tartoznak, nem feltétlenül alapvetően

meghatározóak – nem szándékom tehát azt állítani, hogy ne volnának valóban fontosak, csupán a sorrendiség kérdésességét említem –. Másfelől pedig a felsorolt pontok azt mutatják be, hogy a lehetséges célállomások közül miért esett Bécsre S., illetve más tagok választása.

Külső meghatározók

1. Oktatás és életszínvonal diákként

„Hát például. Például, hogy nem akartam ott [Magyarországon] egyetemre járni, például az, hogy külföldre akartam menni tanulni.”

Bécs vonzó célállomás olyan közép-európai fiatalok számára, akik felsőoktatásban kívánnak tanulni, hiszen az osztrák rendszer különösen megengedő,¹⁰ a beiratkozás feltételei a legtöbb szakra könnyen teljesíthetők. Ausztria fővárosa emellett előkelő helyet foglal el különböző, életszínvonalat pontozó rangsorokban, és a diákoknak igen kedvező feltételeket teremt a mindennapi élethez. Ezeket magam is megtapasztalhattam. A legtöbb esetben a kutatásom közegét jelentő csoport tanácsai alapján választottam a rendelkezésemre álló lehetőségek, azaz a különböző diákkedvezményeket kínáló bankok, kulturális események, éttermek vagy akár tartós fogyasztási cikkek közül.

A felsorolás első elemeként pedig azért szerepel az oktatás, mert – ahogy ez az idézetből is kitűnik – S. is ezt nevezte meg elsőként az *apropók* közül. A felvételen hallatszik továbbá, hogy kissé türelmetlenül, kelleetlenül – és kizárólag kérdésekre – kezdi el sorolni migrációja okait. Ez véleményem szerint ismét alátámasztja azt, amit terepemen és beszélgetéseim során is tapasztaltam, azaz hogy a mobilitásban és migrációban résztvevők a témát kissé túlbeszéltnek érzik. Azt tapasztalják továbbá, hogy környezetük a döntés megalapozottságát vitatja és magyarázatát várja.

2. Elhelyezkedés és infrastruktúra

„Pláne, hogy két és fél órára van Budapesttől. Nem azt kértem tőle, hogy költözzünk Új-Zélandra.”

Bécszet hívogatóvá teszi továbbá földrajzi elhelyezkedése és jó megközelíthetősége is. Magyarország több nagyvárosából is gyorsan és egyszerűen elérhető, ez Bécsre közlekedési csomópontként a régió minden országának relációjában igaz. Ez különösen fontos, hiszen

¹⁰ Erről lásd bővebben, német nyelvű kormányzati honlapon:

<https://www.help.gv.at/Portal.Node/hlpd/public/content/16/Seite.160102.html>

lehetővé teszi a viszonylag gyakori és nem túl körülményes hazalátogatást, illetve onnan érkezők fogadását. Ezzel a Bécsbe irányuló migráció vagy mobilitás a közép-európai régióon belül nem jár együtt az elszakadás és az áthidalhatatlan távolság érzetével. A bécsi kollégiumban töltött hónapok tereptapasztalata is bizonyítja ezt; mind az általam kutatott közösség tagjai, mind pedig a kollégium nemzetközi lakóközössége amellett, hogy napi kapcsolatban volt otthoni szeretteivel, kéthavi rendszerességgel haza is látogatott.

S. Új-Zélandra tett utalása érzékletesen foglalja össze Bécs közlekedési előnyeit. A régióon belüli utazás szervezése akár a szándék megfogalmazásától számított egy órán belül lehetséges. Többször voltam tanúja ilyen hirtelen elhatározott hazalátogatás bonyolításának, illetve egy alkalommal és kényszerből én is igénybe vettem a bécsi magyaroknak létrehozott vonatjegy- és telekocsikereső felületeket, azzal a – megvalósuló – céllal, hogy a következő két órán belül elindulhassak Budapestre. Az utazás nem túl drága (Bécs-Budapest vonatjegyet 2016. tavaszán 15 euróért már lehetett találni, a telekocsi esetenként olcsóbb is lehet) és kényelmes.

Fontosnak tartom kiemelni továbbá, hogy az Európai Unióon belüli mobilitás nyilvánvalóan egyszerűbb, mint például egy hosszabb Izraeli tartózkodás megszervezése. S. példának is említette izraeli látogatásának –lehetőséges – bonyodalmaait vagy következményeit.

„-Miért nem kértél amúgy vízumot?

-Mert nem akarok pecsétet az útleveélbe. [...]Nem akartam még ilyen baromságot, hogy menjek orvoshoz, nagykövetséggel kommunikálni. Ha lett volna egy ilyen pecsét, akkor biztos adódott volna, jött volna ilyen lehetőség, van most két iráni csaj az osztályban, hogy Teheránban állítanánk ki.”¹¹

Közép-Európa országhatárainak átlépése azonban viszonylag problémamentes. A viszonylag jelző betoldását indokolja, hogy a menekültválságnak nevezett folyamat kapcsán 2016-ban a Budapest-Bécs utazás beszélgetőtársaim számára körülményesebbé és lehangolóbbá vált; a határellenőrzések, torlódások és az eljárás egészével szembeni ellenérzéseik miatt ezért a Bécs-Budapest út megtételére is kevésbé szívesen vállalkoztak, halasztható magyarországi látogatásaikat – akár turistaként, akár innen származóként – sokan átszervezték.

3. Társadalmi közeg

Az előző alpont végén írottak már rámutatnak, hogy Bécs azért is vonzó célpont, mert viszonylag békés és kiszámítható. Az általam kutatott csoport számára migrációs és mobilitásra vonatkozó

¹¹ S. Berlinben arról, hogy az Izraelbe való utazás miért körülményes. Az Iránra tett utalás pedig jelzi, hogy az Izraeli vízum igénylésével járó esetleg korlátozásokat sem kívánta vállalni. Ezek 90 napnál rövid tartózkodás esetében nem érvényesülnek.

döntéseik szempontjából pedig ez különösen fontos. Az itt következő idézetek rámutatnak, hogy hosszabb tartózkodás során a mentalitások különbségeinek előnyei és hátrányai egyaránt érvényesülnek.

S.-t arra kértem, hogy kommentálja a 2016. október 23-i budapesti eseményeket:

„-Nem tudom, nem követem.

-Nem követed?

-Nem volt internetem, meg nem volt időm. Most annyira nem tudok semmire se válaszolni, ennyire wenig [német, kevés] fogalmam a dolgokról már régen nem volt.”

A részlet érdekes, hiszen S.-ről tudtam, hogy széleskörűen tájékozódik és fontosnak tartja, hogy a magyarországi ügyeket is kövesse. Ez az általánosság magyarázza egyfelől, hogy visszakérdeztem, másfelől pedig a téma maga, amelyre S. különösen érzékeny. A migrációját megelőző időszakban életkörülményeivel és politikailag is elégedetlen volt, elköltözése után távolodhatott ezektől a legalábbis feszültséggel járó élményektől.

A társadalmi feszültségek kerülésére irányuló szándék több, általam megismert migrációra és mobilitásra vonatkozó történetben is visszatérő elem volt. X. már említett esete¹² jól példázza, hogy beszélgetőtársaim és az ő szintén zsidó barátai figyelik azokat a társadalmi és politikai folyamatokat és változásokat, amelyek meghatározóak lehetnek számukra. A Brexit kapcsán például az általam kutatott csoporthoz kötődő, magyar felmenőkkel rendelkező angol R. elkezdett aktívan érdeklődni a magyar állampolgárság igénylésének feltételei felől.

G. beszámolója saját migrációs döntéséről annyiban árnyalja ezt a képet, hogy az elvándorlás kifejezés használatával – amelyet ő vont be a beszélgetésbe – is rámutat, hogy a politikai-társadalmi helyzetről alkotott eltérő vélemény és a kibocsátó országban rendelkezésre álló javak (vagy ezek elérésének kilátása) azon faktorok között vannak,¹³ amelyek az egyén döntését meghatározzák, amikor a véglegesnek szánt migráció (elvándorlás) és az ideiglenesnek tervezett (bár akár több évig tartó) külföldi tartózkodás között mérlegel.

„Elvándorlás-tudatom [...] abban az értelemben nincs, hogy se politikai, se gazdasági oka nem volt, amivel ma összefüggésbe szokás hozni.”

¹² Lásd ismét: *„Mit tudom én, X. mondta erre, hogy azért érzi jól magát Angliában, mert ott is utálják a zsidókat, de ott az csak a nyolcadik a listán, vannak pakisztániak, vannak négerék, van minden, tulajdonképpen ő ott már jó.”*

¹³ Ebből tehát kiderül, hogy S. és G. helyzete és véleményei bizonyos pontokon eltérőek.

Ebben a részletben is felfedezhető továbbá a migrációs döntésre érvényes igazolási nyomás és a szűkebb vagy tágabb közeg megítélésére való reflektálás.

Személyes okok, emberi kapcsolatok

Ebben a pontban – amennyire lehetséges – megkísérlem a kizárólag személyes élethelyzetekből következő faktorokat említeni, elválasztani azokat a kulturális meghatározottságoktól. Így itt például S. és G. helyzetének és reakciónak különbségei is fontos helyet kapnak. Ezt azért tartom kiemelendőnek, mert jól bemutatja, hogy két igen hasonló gondolkodásmódú, helyzetű és identitású férfi élete és döntései között is csak kellő körültekintéssel lehet párhuzamokat vonni.

1. Család

„Budapesten más dolgok miatt nem [akart maradni]. A családi-córesz sz[.]ok miatt. Nem akartam így ott maradni ebben a városban.”

A családja és közte húzódozó konfliktusról S. nem szívesen beszél, a passzus szóhasználata („*családi córesz*”) önmagában is izgalmas megfogalmazás, különösen fontossá pedig annak az információnak ismeretében válik, hogy nézetkülönbségeik sarkalatos pontja a zsidóságról, és a zsidó identitásról alkotott eltérő felfogásuk.

A csoport más tagjairól is elmondható ugyanakkor, hogy Bécsbe érkezésük és zsidóságuk megélése között lényegi kapcsolat van. Ez jelentheti azt, hogy zsidó identitásuk az otthontól távol megerősödik, de azt is, hogy egy, a családi, megszokott környezetnél lazább, attól világképében eltérő én- és közösségképet alakítanak ki.

„A [rendszeres nyári összejövetel], meg egyébként maga a csoport is igazából a párkeresésről szól, de azért ne felejtsd el, hogy vannak, akik a külföldet arra használják, hogy végre ne kelljen zsidókat látniuk.”¹⁴

Ez a mondat a 2016 februári, bécsi interjú részlete, S. a csoport világnézete, illetve a bécsi beilleszkedés nehézségei kapcsán említette a tagok számára kínált és általuk kedvelt nyári programot. A megjegyzés első fele is érdekes, hiszen felmerül, hogy ha a zsidó identitás nem döntően lényeges, akkor miért fontos mégis, hogy olyan közegben keressenek párt, ahol a résztvevők szintén zsidók (különösen, ha valóban azért utaztak el, hogy „*végre ne kelljen zsidókat látniuk.*”)

¹⁴ A részlet egy 2016.02.08-án, Bécsben készült, jegyzetelt interjúból származik.

A mondat második fele azonban jelen esetben meghatározóbb. S. véleménye szerint sok olyan zsidó fiatal, aki egy tradicionálisabb, vallásos közegből érkezett Bécsbe tanulni – érdemes kiemelni, hogy S. felfogásában a „külföld” egyaránt vonatkozik Bécsre mint migrációs célpontra és a nyári összejövetel évente változó helyszínére is – kevésbé vesz részt a szervezet és a bécsi zsidóság életében; számukra éppen az újdonság és a tradíciók alóli felszabadulás lehetőségét kínálja a város. Ezzel is – tehát e fiatalok bevonásának szándékával – magyarázza S., hogy a szervezet vallásosan kevésbé elkötelezett. Az aktív tagok nagy része továbbá (a Bécsből távol lévő) családjá körében sokféle, eltérő módon éli meg a zsidóság vallási és hagyományba épülő vetületeit, a szervezet pedig nem foglal állást vallási kérdésekben, magát alapvetően világi beállítottságú, kulturális csoportnak tekinti.

2. Hálózatok

Meghatározóak a migrációban és a mobilitásban a kibocsátó országban, illetve a célországban meglévő és várhatóan kialakítható emberi kapcsolatok is. A migrációra vonatkozó döntés fontolgatásától az utazás szervezésén át egészen a helyi élelmiszerbolt kiválasztásáig meghatározó a hálózatok szerepe (Tilly 2012), a mozgás elindulásának és sikerének valószínűségét is növeli, ha a célországban ismerősök és kialakult közösség várja az egyént. Webber (2003) az európai zsidóság hálózat-jellegű működésére is kitér, említi továbbá azt a tudásanyagot és intézményrendszert, amely rendelkezésre áll a migráció sikere érdekében.

S. esetében mind a személyes ismeretségek, mind az információk birtoklása és az intézményi keretek ismerete érvényesült. Zsidó ifjúsági szervezetek programjain már kiköltözése előtt is részt vett, Budapesten is tagja volt egy, a kutatásom közegét jelentő csoporthoz hasonló szervezetnek. Nemzetközi programokon is részt vett, korábbi izraeli látogatása során megismerkedett különböző, Európa más országaiban működő ugyanilyen csoportok tagjaival. Így Bécsbe költözésekor elegendő tudás birtokában volt ahhoz, hogy felkeresse a helyi zsidó közösséget, és abban megtalálja a számára világnézeti (ez alatt értem a kulturális, vallási és politikai felfogások egészét) elfogadható helyet. A csoportot tehát, ahová költözése után nem sokkal járni kezdett, és amelynek közegében kutatásomat végeztem, a következő idézetben foglaltak alapján, a beilleszkedés és a kapcsolatteremtés lehetőségének tekintette Bécsben.

„[H]ogy mikor kerülsz össze olyan emberekkel, akikkel szívesen barátkoznál[...]. Ha valahova így beköltözöl újonnan. Honnan talál az ember ismerősöket, olyan embereket, akikről feltételezzük, hogy szívesen van velük együtt. Egyetem szokott lenni

az egyik, ahol elméletileg ilyen [németül folytatja, nagyjából: hasonló felfogású emberek] tanulnak. Egyetemen ez nem feltétlenül van így persze. Persze máshol sem.”

3. Barátságok, párkapcsolatok

A kibocsátó országban meglévő emberi kapcsolatok azonban szintén meghatározók különösen a migráció, de a mobilitás tervezésekor, kivitelezése közben és sikeressége megítélése szempontjából is. A migrációs döntés az általam megismert történetekben – holott S. esetében a fő cél éppen a családtól és az országtól való eltávolodás volt – sem értelmezhető egyéni döntésként (Tilly 2012).

„-Nem tudom, Bécs túl közel van MO [Magyarország]-hoz.

-Az miért baj?

-Egyfelől nem baj, tök jó. Másfelől nem szakadsz annyira el.

-És az miért baj?

-Nem baj. Én alapvetően is messzebbre akartam menni, mint Bécs. Tulajdonképp pont az L. miatt mentem csak Bécsig. Ha nincs az L. akkor valószínűleg nem Bécsbe megyek, hanem Berlinbe vagy mit tudom én hova.

-Hát de Berlinbe eljöhettél volna L-től is.

-M-m (rázza a fejét). Az volt, hogy egy fél év vagy két félévet külön vagyunk, ez a Bécs-Budapest táv volt még, ami reális volt. És Berlin nem működött volna.”

A részlet több fontos, már tárgyalt állításomat is alátámasztja. L. S. barátnője volt akkor, amikor S. elhagyta Budapestet, választása tehát azért is esett Bécsre, mert a város elhelyezkedéséről mondtak értelmében ez tűnt a legszerencsésebb választásnak. S. kimondja itt továbbá, hogy szívesebben ment volna Berlinbe, de a „*mit tudom én hova*” kitétel ismét rámutat, hogy a fő cél az elutazás volt. Tovább árnyalja az értelmezést, hogy S. az említett kapcsolat megszakadása után is Bécsben maradt, hogy az ott elkezdett egyetemet befejezhesse, élhessen a város és az egyetem kínálta lehetőségekkel (például Erasmus-ösztöndíj), illetve azért, hogy ismét előteremthesse a migrációval járó költségek fedezetét.

Az emberi kapcsolatok szerepének megértéséhez a migrációban és a barátságok fenntartásának nehézségei kapcsán fontos továbbá, hogy az általam kutatott közösség tagjai aktívak különböző, kimondottan a kapcsolattartást megkönnyítő felületeken (Facebook,

Whatsapp, stb.), így Bécs időleges vagy tartós elhagyása nem jelenti a barátságok megszakítását. Tudatában vannak ugyanakkor az ezzel járó kihívásoknak is.

„-Mennyire ápolhatók azok a kapcsolatok, amiket mindig magad mögött hagyasz, amikor tovább állsz? [...]

- Nyilván nem ugyanaz, hogy valakivel tudsz bármikor találkozni, mint ha valakivel találkozol egy évben kétszer. Ha valakikkel heti szinten találkozol az más. [...]Meg olyan természetesebb, vagy hogy mondjam, magától értetődőbb, egyszerűbb, jobb hatásokkal [működik?].”

Az általam megismert többi migrációs és mobilitásra vonatkozó döntésben az itt kiemelt főbb komponensek szintén felmerülnek, bár az egyes elemek jelentősége egyénekenként változó (és természetesen nem kizárólag ezek játszanak szerepet).

„Mert elmenni jó. Bécsből különösen.”

Maga Bécs városa a tagok beszámolóí szerint jó lehetőségeket kínált, ezek kihasználása után azonban a számomra legjobban megismert tagok esetében nem (volt) elég hívogató ahhoz, hogy ott kívánjanak maradni. A bécsi tanulmányi időszak (például a már említett, német P., aki Tel-Avivba költözött rövid szakmai gyakorlatra, illetve D. aki szintén hazatér a diplomaszerezést követően), a helyi – vagy könnyen elérhető egyebek mellett budapesti – kötődések lazulása vagy megszűnése és a már említett „egyszerű” elvagyódás vagy a honvágy pedig újabb költözésre – vagy annak elhatározására és tervezésére – készíti legbizalmasabb adatközlőimet.

G. így beszélt a bécsi élet tapasztalatairól:

„Hiányoznak házak, részei Budapestnek, egy értelmiségi kör, amelyet meghatároz a kelet-európaiság.”

Ezután még Budapesten élő barátok hiányára tért ki, illetve kiemelte, hogy ő alapvetően jól érzi magát Bécsben, de jól érezné magát Budapesten vagy sok más helyen is. Ez pedig visszatérő eleme az általam rögzített interjúknak és lefolytatott kötetlen beszélgetéseknek. S. így foglalta össze a szituációt:

„-Te most negyedik éve vagy kinn?

-Három éve. Kicsit három év és két hónap után most így nem vagyok ott [mert Jeruzsálembé utazik]. Ez meg a másik, hogy olyan lassan is megy az idő meg olyan gyorsan is egyszerre. Mindenesetre szeretnék egy új helyen lenni. Nincs semmi, ami úgy annyira Bécshez kötne.

Meg úgy emlékszem, hogy már utaztam más helyekre, és úgy emlékszem, hogy voltak olyan helyek, amik szimpatikusabbak voltak [...].

A már említett elvárások érvényesítésén túl – a közeg ne legyen (kirívóan) ellenséges a zsidókkal, biztosítson megélhetést és jó infrastruktúrát – beszélgetőpartnereim elég nyitottak célállomásokra, Bratislavától Londonon és Berlin át Amszterdamig hallottam mérlegelt célállomásokról folyó párbeszédet.

Izrael viszont az európai zsidó léthelyzetről Pinto-nál is elmondottak okán (2006) a többségben nem merül fel letelepedés célállomásaként, ugyanakkor időszakos meglátogatását érdekesnek és fontosnak tartják.

- Izraelben elég nehéz egy egzisztenciát megteremteni így kényelmesen. [...] Drága minden. Mondom, nem beszélem a nyelvet.

- De azt tanultad egy ideig, nem?

- De, egy ideig. [kis szünet után] Pont jó, ha egy ilyen Erasmusra [utazol oda Izraelbe/ oda utazol?], ahol így vicces lenni egy félévet. De Erasmusnak mindig nyilván egy olyan helyet választasz, ahova amúgy így nem költöznél, meg nem is nagyon lenne értelme.”

A részlet átvezet egy másik meghatározó feltételre is. A migráció vagy mobilitás célállomásától az általam közelebről megismert tagok azt várják, hogy tudásukat érdemben gyarapíthassák ott. Ez történhet a mobilitás során már említett – és finanszírozott – szakmai gyakorlat vagy tanulmányút keretében, míg a migráció esetében körülményesebb szervezéssel jár.

A következő interjúrészlet magában foglalja a tanulmányban kifejtett szempontok legtöbbszörét, hiszen S. említ egy Béccsel szemben megfogalmazott kifogást, Budapest előnyeit és Nyugat-Európa vonzerejét és Izraelre, valamint a zsidóságra is tesz utalást.

„-Azon gondolkozom, hogy mit vársz egy olyan helytől, ahol letelepednél hosszútávon. Milyen az a város, ahol szeretnél élni, vagy ahol el tudod képzelni, hogy hosszútávon élnél.

-Hogy ne piszkáljanak, amikor biciklizem fél percente.

De azt Budapesten nem csinálják, meg Jeruzsálemben se fogják.

-Na.

-Itt se csinálják, tehát Berlinben se csinálják. [félbeszakít]

-De hogy legyen Nyugat-Európa, ja, hát itt se. Szívesen megtanulnék egy új nyelvet. Ami nem a héber. Nem is kell, hogy ilyen echte [német, valódi, igazi] nyelv legyen, felőlem lehet a holland, vagy nem tudom micsoda."

A tagok nyitottsága a mobilitásra és az utazás kalandként felfogása ugyanakkor nem jelenti az ezzel járó kihívások bagatellizálását. A migrációval járó problémák kezelésekor a tapasztalatok és a gyakorlat szerepét támasztja alá így a következő részlet is.

„-Ettől persze félnék egy új helyen, hogy találok-e olyan embereket, akiket érdekesnek meg jó embernek találok. Bécsben azért eléggé jól megvolt. Van pár ismerősöm, aki tök jó. Vicces, érdekes, értelmes emberek.

-Csak pont ez a fura, hogy azt mondd, hogy nem akarsz ott maradni emiatt.

-Ha egyszer működött, most még nincs meg bennem ez a sikertelenség élmény, hogy új helyre megyek és ez nem sikerül. Hogy új helyre mentem, nem találtam semmit és rosszul éreztem magam."

Végezetül

Az előző idézet is alátámasztja a tanulmány egészének konklúzióját: a kutatásom során megismert közép-európai zsidó fiatalok számára a migráció és a mobilitás elsősorban egy nehézségekkel és kihívásokkal járó, sokszor kellemetlen, de tartalmas és izgalmas tapasztalatként (akár befektetésként) értelmeződik. A folyamat negatív hozadékai így vállalásra érdekesként, egy koherens narratíva elengedhetetlen elemeiként jelennek meg. A migráció kihívás típusú értelmezését és a Bécs átmeneti jellegéről mondottakat alátámasztja, hogy S. a kutatás lezárulta után nemsokkal Berlinbe költözött, az említett fiatalok közül pedig jelenleg csak ketten élnek Bécsben. Az átfogóbb kutatás közegét adó szervezet összetétele szintén jelentősen megváltozott a gyakori költözések okán.

A zsidó identitás a migrációról alkotott koncepcióban meghatározó tényező, a közép-európai zsidóság történetének bővebb elemzése kutatási anyagommal való összevetése újabb eredményeket hozhat. Ugyanakkor a zsidóság jelentőségének túlzott hangsúlyozását vagy felnagyítását beszélgetőtársaim más – például magánéleti vagy gazdasági – faktorokkal szemben elutasítják. Izgalmas elemzési iránynak tartanám ezért áttekinteni a migrációról folyó társadalomtudományos és politikai diskurzus hatásait a migrációban résztvevő egyének narratíváira. Ahogy G. fentebb már idézett megjegyzése is bizonyítja, tisztában van vele, hogy döntését milyen okokkal szokás „*ma összefüggésbe hozni.*” A kijelentés egyfelől nagyfokú reflexivitásról tanúskodik, másfelől pedig – a migrációs döntés igazolásának igényéről

mondottakkal összevetve – felveti az egyéni migrációs narratívák torzulásának lehetőségét éppen a széleskörű közéleti és tudományos érdeklődés okán. Továbbá, érdekes volna a migráció és mobilitás folyamat-jellegének kutatása eltérő teoretikus keret anyagomra való alkalmazásával; a mobilitás új formáinak elmélete és a globalizáció jelentőségének bevonása segítségével.¹⁵

A tanulmány a 2017 nyarán megvédett szakdolgozatom alapját is jelentő kutatás egyik aspektusáról számol be, a dolgozat egyes fejezeteinek átdolgozott és a 2017 őszi terepen végbement változásokra reflektáló változata. Az itt közölt változatot a kulcsadatközlők megismerték, megjegyzéseiket figyelembe vettem.

Felhasznált irodalom

1. Arpad Szokolczai, Agnes Horvath & Attila Z. Papp (2017): Individualization as Depersonalization: Minority Studies and Political Anthropology. *Nationalism and Ethnic Politics*, 23:1, 1-17.
2. Brubaker, Rogers (2006): Ethnicity, Migration and Statehood in Post-Cold War Europe. In: *Ethnicity without Groups*, Harvard University Press, 147-160.
3. Grišinas, Arvydas (2017): Central Marginality: Minorities, Images, and Victimhood in Central-Eastern Europe. *Nationalism and Ethnic Politics*, 23:1, 66-80.
4. Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor (2008): Résztvevő megfigyelés a saját társadalomban – korszakok szimbolikája. In: *A magyar kulturális antropológia története*, Nyitott Könyvműhely, Budapest, 1-25 (oldalszámok az internetes forrás alapján)
Online: http://szociologia.tk.mta.hu/uploads/files/archive/Kapitany_Resztvevo_megfigyeles.pdf
5. Kovács Éva és Vajda Júlia (2002): *Mutatkozás – Zsidó identitás történeke. Múlt és Jövő*, Budapest
6. Pinto, Diana (2006): A new role for Jews in Europe: Challenges and Responsibilities. In: Lustig-Leveson (ed.): *Turning the Kaleidoscope – Perspectives on European Jewry*, New York: Berghahn Books, 27-40.
7. Szűcs Jenő (1983): *Vázlat Európa három történelmi régiójáról*, Magvető, Online: http://www.tti.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/tsz/tsz1981_3/szucs.pdf
8. Tilly, Charles (2012): Áthelyeződött hálózatok. In: Sík Endre (szerk): *A migráció*

¹⁵ Például John Urry írásainak fényében.

szociológiája 1, ELTE Társadalomtudományi Kar, Budapest, 40-52.

9. Webber, Jonathan (2003): Mennyire transznacionális a modern zsidó diaszpóra? In: Szombat 2003/08/01, Online archívumból, Online: <http://www.szombat.org/archivum/jonathan-webber-mennyire-transznacionalis-a-modern-zsido-diaszpora-1352774060>

Weiss, Robert S. (1994): Learning from strangers – The art and method of qualitative interview studies. The Free Press